

ZDOBYCZE SZLACHTY POLSKIEJ NA PODSTAWIE PRZYWILEJÓW

z XV w.

1. Definicja przywileju
2. Przyczyny nadawania przywilejów
3. Przywileje szlacheckie
4. Zdobycze szlachty na podstawie przywilejów – analiza
5. Podsumowanie

1. Definicja przywileju

Przywileje – prawa zwalniające szlachtę od niektórych obowiązków ogólnopaństwowych lub nadające jej szczególne uprawnienia. Wywodziły się z grupowych, dzielnicowych przywilejów rycerstwa z XIII i XIV wieku. Mogły dotyczyć jednostronnych zobowiązań monarchy wobec wszystkich stanów lub jednego stanu.

2. Przyczyny nadawania przywilejów

Przywileje są nierozzerwalnie związane z książętami bądź królami, którzy **pragnęli uzyskać poparcie polityczne ze strony rycerstwa, szlachty**.

Pierwszy przywilej generalny, który objął cały stan szlachecki, był przywilej wydany przez Ludwika Węgierskiego Andegaweńskiego w Koszycach. Później przywileje nadawali Władysław Jagiełło, Kazimierz Jagiellończyk, Jan Olbracht czy Zygmunt I Stary. **Pierwsze przywileje nadali królowie nie pochodzący z Polski**. Można więc przypuszczać, że dzięki nim chcieli przekonać szlachtę do swojej polityki. Inną przyczyną mogła być **chęć ograniczenia roli magnatów na dworze**, którzy pełnili najważniejsze urzędy, a także chęć zdobycia sojuszników. Najważniejszą jednak przyczyną nadania pierwszych przywilejów było **dążenie do uzyskania zgody szlachty na dziedziczenie tronu** polskiego przez dzieci monarchy, który przywilej wydał – zapewnienie ciągłości dynastii. Przykładowo Ludwik Węgierski chciał zapewnić sukcesję swojej córce, podczas gdy zgodnie z prawem dziedziczy się tron po mieczu. Najwięcej przywilejów wydał Władysław Jagiełło. Najważniejszy krakowsko – jedlnieński wydał by zapewnić sukcesję swoim synom Władysławowi i Kazimierzowi. Zgodnie z umową polsko – litewską tron polski miał dziedziczyć potomek Władysława Jagiełły i Jadwigi Andegaweńskiej. Jadwiga jednak umarła po położeniu wraz z dzieckiem, które urodziła. Dzieci Jagiełły z późniejszego związku nie miały więc prawa do tronu. Dzięki przywilejom Władysław sukcesję im zapewnił. Niestety te **przywileje pociągały za sobą następne** gdyż władza króla została w znacznej mierze ograniczona na rzecz szlachty w takich sprawach jak nakładanie podatków czy zwoływanie pospolitego ruszenia (wojska), udział w wojnach poza granicami kraju został obwarowany licznymi warunkami itd. I tak próba nałożenia nowych podatków czy prowadzenie wojny (np. z Krzyżakami) pociągało za sobą konieczność wydania kolejnych przywilejów by szlachta wyraziła na te kroki zgodę.

3. Przywileje szlacheckie - tabela

4. Zdobycze szlachty na podstawie przywilejów – analiza

Przywileje legły u podstaw ustroju Polski w XVI wieku – ustroju demokracji szlacheckiej.

➤ **początkowo szlachta uzyskała:**

- zwolnienie z obowiązku reparacji i budowy zamków warownych (przywilej koszycki)
- zwolnienie z wszystkich podatków z wyjątkiem poradnego, który został zmniejszony z 12 do 2 groszy z łana chłopskiego (przywilej koszycki)
- gwarancję nietykalności majątkowej = zakaz konfiskaty majątku bez wyroku sądu (przywileje jedlnieńsko – krakowskie)

Tych kilka zdobyczy zapewniło szlachcie dużą niezależność gdyż w późniejszym okresie próba zwiększenia podatków bądź nałożenia nowych kończyła się nadaniem nowych przywilejów. Ograniczyły one również w znacznym stopniu zdobycze skarbu.

➤ **zdobycze gospodarcze szlachty:**

- prawo usunięcia dziedzicznego sołtysa i zagarnięcia jego ziemi (statut warcki)

- prawo sprawowania kontroli nad miarami, wagami i cenami w mieście (statut warcki)
 - gwarancja nietykalności majątkowej szlachcica (przywilej jedlnieński – krakowski)
 - wyłączne prawo do nabywania i posiadania ziemi poza miastem (II przywilej piotrkowski)
 - zwolnienie z ceł za przywożone i wywożone towary na własny użytek
 - tylko jeden chłop mógł opuścić wieś w ciągu roku (II przywilej piotrkowski)
 - tylko jeden syn chłopski w ciągu roku mógł iść gdzie indziej na służbę lub po nauki (II przywilej piotrkowski)
 - prawo swobodnej żeglugi po wszystkich rzekach Korony (przywilej II piotrkowski)
- Skutki** - te prawa dały szlachcie nietykalność, a także niezależność majątkową. Skarb został pozbawiony bardzo dużej części dochodów. Szlachta uzyskała dominującą pozycję gospodarczą wśród innych stanów – przywileje wręcz gwarantowały szlachcie niczym nieograniczony rozwój gospodarczy. Jednocześnie przywileje ograniczały posiadane dotąd prawa mieszczan i chłopów bądź je wręcz znosiły. Prawa te gwarantowały im przedtem dokumenty lokacyjne i prawa zwyczajowe. Przypisano chłopu do ziemi dając szlachcie tanią siłę roboczą do pracy na folwarku szlacheckim. Odebrano mieszczanom prawo decydowania o miarach, wagach i cenach w mieście co pozwalało szlachcie dyktować takie ceny jakie im w danym momencie odpowiadały. Szlachta przejęła więc część uprawnień mieszczaństwa i zajęła się handlem co do tej pory uważano za zajęcie hańbiące dla szlachcica. Stworzono podstawy słabszego rozwoju mieszczaństwa na ziemiach polskich. Nie uzyskało ono nigdy tak silnej pozycji jak w Europie Zachodniej.

➤ **zdobycze związane ze służbą wojskową:**

- szlachta miała otrzymać odszkodowanie za udział w kampaniach wojennych poza granicami kraju (przywilej koszycki)
- szlachcic miał zostać wykupiony jeżeli popadł w niewolę podczas wojny na terenie kraju (przywilej I piotrkowski)
- król nie mógł powołać pospolitego ruszenia bez zgody sejmików ziemskich (przywileje cerkwicko – nieszawskie)

Skutki - dzięki temu szlachta uzyskała gwarancję „opieki” podczas wojny. Jednocześnie król nie mógł wypowiedzieć wojny bez jej zgody gdyż szlachta mogła nie wyrazić zgody na udział w wojnie – pospolite ruszenie stanowiło podstawę polskich sił zbrojnych. Aby się uniezależnić od pospolitego ruszenia król musiałby opłacić wojska zaciężne opłacane z własnej kieszeni, a na to nie miał wystarczających funduszy gdyż szlachta kontrolowała przecież podatki i znacznie ograniczyła dochody skarbu. Co więcej jeżeli kampania odbywała się poza granicami kraju musiał szlachcie za nią zapłacić co sprawiało olbrzymie kłopoty finansowe. W późniejszym okresie szlachta nie jeden raz upominała się o swój zaległy żołąd zawiązując rokosz przeciwko królowi. Nie jeden też raz wielcy magnaci dowodzący wojskiem opłacali je z własnej szkatuły zapewniając sobie ich wierność i posłuszeństwo.

➤ **zdobycze polityczne szlachty:**

- wpływ na obsadzanie stanowisk i urzędów ziemskich (przywileje cerkwicko – nieszawskie)
- wyłączność w sprawowaniu urzędów
- dożywotnie sprawowanie urzędów
- nietykalność osobista = zakaz aresztowania szlachcica bez wyroku sądu (przywileje cerkwicko – nieszawskie)
- Konstytucja „*Nihil novi*” – „Nic nowego o nas bez nas” – król nie może zmienić starych praw ani nadać nowych bez zgody Sejmu = szlachty.

Skutki - Konstytucja *Nihil novi* stanowi ukoronowanie wszystkich przywilejów. Odtąd (1505) król nie może wycofać już nadanych przywilejów ani ich ograniczyć, chyba że szlachta sama się na to zgodzi. Konsekwencją tej konstytucji są prawa i obowiązki króla uchwalone na sejmie konwokacyjnym w 1573 r. – tzw. Artykuły Henrykowskie, które szczegółowo charakteryzują wszystkie ograniczenia władzy królewskiej. Stanowią one kwintesencję „złotej wolności szlacheckiej”.

4. Podsumowanie

Przywileje dały szlachcie olbrzymią władzę i wpływ na rządy w kraju ze względu na kontrolę skarbu (podatki) i wojska (pospolite ruszenie) i administracji (wyłączność sprawowania urzędów). Jednocześnie przywileje ograniczały prawa króla, mieszczan i stanu kmiecego. Przejęcie kontroli nad szlachtą mogło doprowadzić do faktycznego przejęcia rządów w państwie. Dokonała tego magnateria w XVII w. podporządkowując sobie szlachtę średnią i stając się „gwarantem” jej praw. Było to możliwe dzięki rozwarstwieniu majątkowemu szlachty. Każda zmiana ustroju poprzez umocnienie pozycji króla było odczytywane jako zamach na złotą wolność szlachecką. W Artykułach Henrykowskich usankcjonowano prawnie bunt przeciwko królowi jeżeli łamał on wcześniej uchwalone prawa. Był to ewenement na skalę europejską i światową.

ROZWÓJ PRZYWILEJÓW SZLACHECKICH

Przywilej	Wystawca	Okoliczności nadania	Treść dokumentu
1374 - koszycki	Ludwik Węgierski	Król chciał uzyskać zgodę szlachty na wybór jednej z córek na króla	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zmniejszono podatki dla szlachty z 12 do 2 groszy z łana chłopskiego ▪ zwolniono szlachtę z pozostałych opłata na rzecz państwa ▪ król zobowiązał się płacić odszkodowanie szlachcie za straty w wyprawach poza granicami kraju ▪ król musiał wykupić szlachcica z niewoli ▪ król zobowiązał się budować zamki warowne na własny koszt ▪ szlachta została zwolniona z obowiązku budowy i reparacji zamków warownych ▪ urząd starosty mieli pełnić tylko Polacy
1388 – I piotrkowski	Władysław Jagiełło	Krzyżacy podważyli ważność chrztu i małżeństwa Jagiełły, zawarli sojusz z książętami zachodniopomorskimi, mazowieckimi i Luksemburgami	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Jagiełło potwierdził dotychczasowe przywileje ▪ król zobowiązał się wykupić szlachcica z niewoli jeżeli dostał się do niej poza granicami kraju ▪ król zobowiązał się wypłacić żołąd w wysokości 3 grzywien od kopii podczas wyprawy zagranicznej
1422 – czerwiński	Władysław Jagiełło	szlachta zwołała sejm obozowy w obozie wojskowym podczas przygotowywania się do wyprawy przeciwko Krzyżakom	<ul style="list-style-type: none"> ▪ zakaz łączenia stanowiska sędziego ziemskiego i starosty w jednym ręku ▪ nietykalność majątkowa szlachty bez wyroku sądowego ▪ sądy miały sędzić szlachtę według prawa pisanego ▪ król musiał uzyskać zgodę rady królewskiej na bicie monety
1423 – statut warcki	Władysław Jagiełło	Jagiełło chciał zapewnić sukcesję tronu swoim synom	<ul style="list-style-type: none"> ▪ szlachta uzyskała zgodę na wykupienie majątki sołtysów <i>krnąbrnych i nieużytecznych</i> ▪ ograniczono wychodźstwo chłopów ze wsi ▪ wojewodowie ustalali ceny maksymalne na produkty rzemieślnicze w miastach (taksy wojewodzińskie)
1430-33 jedleńsko – krakowskie	Władysław Jagiełło	Jagiełło pragnął uznania Władysława III królem Polski – kontynuacja panowania Jagiellonów w Polsce	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Niemnem captivabimus nisi iure victim</i> – nikogo nie będziemy więzić bez wyroku sądowego – szlachta uzyskała nietykalność majątkową i osobistą ▪ tylko szlachcic mógł zostać dostojnikiem kościelnym

1454 – cerekwicko – nieszawskie	Kazimierz Jagiellończyk	nadał przywilej za cenę udziału szlachty w wojnie trzynastoletniej z Krzyżakami w obozie pospolitego ruszenia szlachty wielkopolskiej pod Cerekwicą koło Chojnic	<ul style="list-style-type: none"> ▪ potwierdzono dotychczasowe prawa szlachty ▪ król nie mógł wydawać nowych praw, nakładać nowego podatku i zwoływać pospolitego ruszenia bez zgody sejmików ziemskich <p>(przywilej ten stał się podstawą polskiego parlamentaryzmu)</p>
1496 – II piotrkowski	Jan Olbracht	wydał przywilej za cenę udziału szlachty w wyprawie na Mołdawię	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tylko 1 chłop może opuścić wieś w ciągu roku i osiedlić się w mieście ▪ jednak nie może opuścić wsi ▪ zwolniono szlachtę z opłat celnych na towary własne i sól ▪ mieszczanie nie mogą kupować ziemi poza miastem ▪ wprowadzono taksy wojewodzińskie na towary miejskie
1505 – konstytucja <i>Nihil novi</i>	sejm w Radomiu podczas panowania Aleksandra	kanclerz Jan Łaski doprowadził do uchwalenia konstytucji przy poparciu średniej szlachty na	<ul style="list-style-type: none"> ▪ król nie może stanowić nowych praw bez zgody szlachty <p>(podstawa polskiego parlamentaryzmu)</p>
1520	sejm w Toruniu i Bydgoszczy	ostatnia wojna z Krzyżakami	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ustalono wymiar obowiązkowej pańszczyzny w wysokości minimum 1 dnia z łanu w tygodniu ▪ szlachta uzyskała swobodę żeglugi po Wiśle ▪ ograniczenie praw sądów miejskich w razie gdy sprawcą przestępstwa był szlachcic